

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ЩЕРБАК ТЕТЯНА ІВАНІВНА

УДК 159.923.2:159.925

**РОЗВИТОК ОБРАЗУ Я У ПЕРІОД РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУ
ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Херсонському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, професор
Клименко Віктор Васильович,
Інститут психології імені Г. С. Костюка
НАПН України,
провідний науковий співробітник
лабораторії вікової психофізіології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Фурман Анатолій Васильович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри соціальної роботи;

кандидат психологічних наук, доцент
Астремська Ірина Володимирівна,
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
доцент кафедри соціальної роботи,
психології та педагогіки

Захист дисертації відбудеться «24» травня 2013 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий « 22» квітня 2013 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Кузнєцова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Зміни, які відбуваються в соціально-економічній, політичній, культурній галузях у сучасній Україні вимагають виховання самосвідомої, відповідальної, високо інтелектуальної, гармонійно розвиненої особистості. Підвищення вимог сьогодення потребує від особистості вміння знаходити нові форми самоздійснення та особистісної життєтворчості, вказують на необхідність більш ефективного використання потенційних можливостей людини та актуалізують потребу в ґрунтовному вивченні психологічних особливостей її внутрішнього світу, освоєння інтелектуального потенціалу з метою глибинного пізнання світу та його доцільного перетворення.

У цьому аналітичному розрізі образ Я людини як інтегративна ланка самосвідомості є результатом самопізнання, її узагальненим уявленням про себе, а відтак і підґрунтям творчої реалізації – свідомої, цілеспрямованої діяльності особистості, орієнтованої на виявлення власних сил, можливостей, обдарувань, здібностей та реалізацію власного Я.

Образ Я та самосвідомість особистості були предметом дослідження таких вітчизняних учених, як Б. Г. Ананьєв, О. Г. Асмолов, І. Д. Бех, Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, Л. С. Виготський, О. Є. Гуменюк, В. В. Клименко, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. В. Петровський, Т. М. Титаренко, А. В. Фурман, М. Г. Ярошевський та ін., а також зарубіжних науковців: Р. Бернса, Е. Еріксона, А. Маслоу, Г. Олпорта, Ж. Піаже, К. Роджерса, З. Фрейда, К. Юнга та ін. Загалом дослідницька проблематика охоплює розгляд генези образу Я відносно віку особистості; його залежності від впливу соціуму та навколишнього середовища; вивчення розвитку образу Я як чинника формування індивідуальних рис особистості та ін.

Особливого значення проблема розвитку образу Я набуває з огляду на її зв'язок із вихованням особистості як суб'єкта життєдіяльності, здатного гнучко мислити, знаходити вихід із проблемних ситуацій, самостійно, відповідально ставитись до прийняття важливих рішень, ґрунтуючись на глибоких та різнобічних гармонійних уявленнях про себе. Завдяки реципрокному характеру інтелектуального та особистісного розвитку етапом інтенсивного формування і розширення уявлень людини про себе та навколишній світ постає період репрезентації інтелекту.

Вивченню інтелекту особистості як здатності до пізнання навколишньої дійсності, його компонентів і форм було присвячено цілу низку досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених: А. Бандури, А. Біне, Дж. Брунера, Л. С. Виготського, О. М. Дьяченко, О. В. Запорожця, Т. П. Зінченка, Ж. Піаже, О. В. Проскури, М. Л. Смульсон, Р. Стернберга, М. О. Холодної.

Водночас, проблематика розвитку образу Я, його психологічних особливостей у період репрезентації інтелекту особистості залишається недостатньо дослідженою. Наявність суперечностей між потребою оптимізації розвитку образу Я особистості, образного мислення, активізації інтелектуальних дій та недостатністю розробленості даної проблематики

зумовили вибір теми дослідження: „Розвиток образу Я у період репрезентації інтелекту особистості”.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження входить до тематичного плану кафедри практичної психології Херсонського державного університету „Соціально-психологічні аспекти гендерної проблематики України” (реєстраційний номер №0105U000671). Тема затверджена вченою радою Херсонського державного університету (протокол № 6 від 05.02.2007р.) та узгоджена у Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 5 від 27.05.2008р.). Автором досліджувався вплив інтелектуальних дій особистості на розвиток образу Я у період репрезентації інтелекту.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості розвитку образу Я, що активізується завдяки інтелектуальним діям особистості.

Для досягнення поставленої мети було поставлено такі **завдання**:

1. Розкрити психологічний зміст образу Я та проаналізувати теоретичні підходи до його дослідження.
2. Розробити модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту.
3. Емпірично дослідити та встановити взаємозв'язок між особливостями розвитку образу Я та інтелектуальними діями особистості у період репрезентації інтелекту.
4. Розробити програму розвивальної роботи, спрямовану на розвиток гармонійного образу Я особистості у період репрезентації інтелекту через активізацію інтелектуальних дій.

Об'єкт дослідження – образ Я особистості у період репрезентації інтелекту.

Предмет дослідження – розвиток образу Я у період репрезентації інтелекту особистості.

В основу дослідження покладено такі **припущення**: а) образ Я успішно розвивається за умови активізації інтелектуальних дій; б) у період репрезентації інтелекту образ Я та інтелектуальні дії розвиваються одночасно; в) активізація інтелектуальних дій породжує зміни в образі Я та його аспектах: когнітивному, емоційно-оціночному, соціально-перцептивному та поведінковому.

Методологічну і теоретичну основу дослідження склали: теорії, що висвітлюють зміст і структуру образу Я (Р. Бернс, М. Й. Боришевський, О. Є. Гуменюк, У. Джемс, І. С. Кон, К. Роджерс, В. В. Столін, А. В. Фурман, П. Р. Чамата та ін.); науково-психологічні уявлення про генезис образу Я відповідно до вікових періодів розвитку особистості (Б. Г. Ананьєв, А. Г. Асмолов, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, І. С. Кон, П. Р. Чамата та ін.); положення про динамічність особистісних характеристик (О. Є. Гуменюк, І. С. Кон, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Г. Олпорт, Т. М. Титаренко, А. В. Фурман та ін.); вчення про розвиток особистості у діяльності (І. Д. Бех, О. М. Леонт'єв, С. Д. Максименко, В. О. Моляко, Т. М. Титаренко, П. Р. Чамата та ін.); когнітивний підхід до дослідження природи інтелекту

(Дж. Брунер, О. В. Запорожець, Л. В. Засєкіна, Ж. Піаже, О. В. Проскура, С. М. Симоненко, М. Л. Смульсон, Р. Стернберг, І. В. Ушакова, М. О. Холодна та ін.); положення про механізм творчості та креативності (В. В. Клименко, С. О. Ладивір, В. О. Моляко та ін.).

Методи дослідження: У виконаному дослідженні використано такі методи: *теоретичні* (теоретичний аналіз наукової літератури з проблеми розвитку образу Я, репрезентативного інтелекту, теоретичне моделювання); *емпіричні методи* (констатувальний та психоформульвальний експерименти, тестування); *організаційні методи* (метод порівняльного аналізу; історико-психологічний метод; класифікаційно-аналітичний). Також було використано *методи обробки експериментальних даних*: кількісний метод статистичної обробки даних; якісний метод диференціювання та узагальнення матеріалу по якісним параметрам; методи математичної статистики - при обробці результатів тестування та графічному аналізі даних.

У психодіагностичний комплекс увійшли: 1) для вивчення особливостей образу Я та його аспектів – методика „Дім-дерево-людина” (проективна методика Дж. Бука), методика „Я – соціально-символічні завдання” Б. Лонга, Р. Зіллера, Р. Хендерсона (в адаптації О. Є. Гуменюк), методика „Вивчення ранніх форм образу себе” С. Г. Якобсон, Л. Р. Аділової, методика „Особливості самооцінки дошкільника” О. В. Субботського, методика „Вивчення уявлень дитини про ставлення до неї інших людей” В. Г. Щур; 2) для дослідження особливостей образного мислення, уяви, вміння створювати та розв’язувати проблемні ситуації застосовувались методики „Придумай розповідь” Р. С. Немова та „Придумування казки” О. І. Кульчицької, Л. Г. Чорної.

Дослідження проводилось на базі навчальних закладів м. Суми: ДНЗ, ясла-садок №15 „Перлинка”, ДНЗ, ясла-садок № 27 „Світанок”, ЗОШ І-ІІІ ступенів №18. Різними видами дослідної роботи було охоплено 136 досліджуваних.

Наукова новизна та теоретична значущість дослідження:

вперше сконструйовано авторську модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту, за якою образ Я постає як складна система, розвиток якої спричинений нагромадженням різної інформації про себе і відбувається через когнітивний формат за допомогою задіяння інтелектуальних дій асиміляції та акомодатії під час розв’язання проблемних ситуацій; виявлено взаємозв’язок та взаємозалежність між особливостями розвитку образу Я і репрезентативним інтелектом; встановлено особливості розширення та поглиблення всіх структурних компонентів образу Я у період репрезентації інтелекту; визначено, що у цей період здійснюється асиміляція та акомодатія ситуації, нові елементи образу якої є регулятором наступних дій; встановлено, що образ Я успішно розвивається, якщо цілеспрямовано інтелектуальні дії асиміляції, акомодатії;

поглиблено та уточнено психологічні знання та уявлення про психологічний зміст, структуру та розвиток образу Я; особливості інтелектуального розвитку особистості у період репрезентації інтелекту;

дістали подальшого розвитку положення про психологічні особливості впливу інтелектуальних дій особистості у період репрезентації інтелекту на розвиток образу Я.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці структурованого та апробованого психодіагностичного комплексу та психорозвивальної програми „Розвиток образу Я через інтелектуальні дії”, що можуть застосовуватися у навчально-виховному процесі дошкільних навчальних закладів та шкіл. Отримані результати дають змогу оптимізувати процес розвитку образу Я особистості, зробити його більш гармонійним, позитивним, активізувати інтелектуальні дії та розвинути образне мислення.

Результати пропонованого дослідження впроваджено у наукову та навчально-методичну роботу Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (акт впровадження № 2086 від 12 грудня 2012 р.); в навчально-виховний процес ДНЗ № 27 „Світанок” (акт впровадження № 160 від 26 листопада 2012 р.), ДНЗ № 10 „Малючок” (акт впровадження № 238 від 28 листопада 2012 р.), ЗОШ № 15 ім. Д. І. Турбіна (акт впровадження № 344 від 27 листопада 2012 р.).

Апробація результатів дослідження: Основні теоретичні положення та результати емпіричного дослідження було оприлюднено на Міжнародній науково-практичній конференції „Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін” (Чернівці, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Психологічна безпека та адаптація особистості” (Дніпропетровськ, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції „Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості” (Суми, 2009 р.), на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Актуальні проблеми практичної психології” (Херсон, 2007-2009 рр.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Духовність у становленні та розвитку громадянськості особистості” (Кременець, 2008 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції „Психологічна допомога особистості: сучасний стан та перспективи розвитку” (Рівне, 2008 р.), апробовано на звітних наукових конференціях викладачів та аспірантів Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка (2007-2012), обговорено на засіданнях кафедри практичної психології Херсонського державного університету (2007-2012), на засіданні наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2012).

Публікації за темою дисертації. Основні положення та результати дослідження висвітлені у 13 публікаціях, з яких 6 статей надруковані у фахових наукових виданнях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок комп'ютерного тексту, основний зміст роботи викладено на 156 сторінках. Рукопис містить 47 таблиць, 21 рисунок та 4 додатки на 20 сторінках. У списку використаних джерел 308 найменувань, з них 27 іноземною мовою, що охоплюють 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження і стан розробленості проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, сформульовано гіпотезу, методологічні та теоретичні засади дослідження, охарактеризовано методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичну значущість, подано інформацію про апробацію та впровадження одержаних результатів дослідження, публікації за темою дисертації.

У першому розділі дисертації „**Теоретичні аспекти вивчення образу Я в історії та на сучасному етапі розвитку психології**” проаналізовано стан розробленості досліджуваної проблеми у вітчизняній та зарубіжній психологічній літературі; з'ясовано сутність поняття «образ Я», його психологічний зміст; визначено особливості розвитку образу Я, розкрито особливості інтелектуального розвитку особистості у період репрезентації.

Теоретичний аналіз літературних джерел засвідчив, що проблема розвитку образу Я є складною і багатовимірною. У психологічній літературі не існує єдиного загальноприйнятого тлумачення цього явища.

При аналізі сутності поняття «образу Я» розглянуто різні наукові позиції і підходи до проблеми, які за загальною спрямованістю можна умовно розділити на: загально-психологічні, в яких вивчаються основні закономірності будови, розкривається природа цього утворення; соціально-психологічні, в яких увага приділяється аналізу груп, з якими особистість себе ототожнює; психолого-генетичні, що досліджують походження і розвиток образу Я в онтогенезі.

Перша група досліджень представлена роботами У. Джемса, З. Фрейда та його учнів (Е. Фромма, К. Хорні, К. Юнга), працями психологів феноменологічного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерса та ін.). Серед російських і вітчизняних вчених, які внесли суттєвий внесок в розробку загально-психологічних проблем образу Я, виділимо Б. Г. Ананьєва, І. Д. Беха, О. М. Леонтьєва, В. С. Мерліна, С. Л. Рубінштейна, В. В. Століна, І. І. Чеснокову та ін. В рамках даного підходу образ Я особистості розглядався як інтегрована форма самосвідомості, що виникає в процесі самопізнання і постає як узагальнене уявлення про себе.

Вивчення самосвідомості з соціально-психологічної точки зору приводить до „соціалізації” проблеми образу Я (Т. В. Архіреєва, Л. М. Галігузова, О. Є. Гуменюк, Т. В. Єрмолова, І. С. Комогорцева, М. І. Лісіна, Дж. Мід, Є. О. Смирнова, Р. К. Терещук, А. В. Фурман, Ч. Кулі та ін.). В рамках даного підходу основна увага акцентується на ролі суспільства у формуванні образу Я, який розуміється як передумова і наслідок соціальної взаємодії, ідеальна представленість індивіду в собі, як в іншому, що складається в спілкуванні і діяльності, а процес накопичення та систематизації уявлень людини про себе залежить від того, які об'єктивні відношення відкриваються перед суб'єктом.

В рамках психолого-генетичного підходу образ Я розглядається в онтогенезі і є продуктом розвитку: людина розвиваючись, набуває досвід,

пізнає, переосмислює себе та все, що її стосується, а значить певним чином змінює і свій образ Я, а уявлення про себе, в свою чергу, зумовлюють спосіб мислення, поведінку (Л. І. Божович, М. Й. Боришевський, І. М. Бушай, Е. Еріксон, І. С. Кон, С. Д. Максименко, О. К. Островська, С. Г. Якобсон та ін.).

Образ Я – складна, динамічна, структурована та цілісна система самоуявлень, котра розвивається і формується відповідно до установок особистості стосовно себе і на основі якої вона у змістовлює та організовує свою діяльність та стосунки з навколишнім світом, діє як установка стосовно себе й охоплює такі компоненти, як когнітивний, емоційно-оціночний, поведінковий, соціально-перцептивний. Його головне призначення – забезпечувати психорегуляцію взаємовідносин між особистістю і довкіллям, потенціалом і спроможностями її самосвідомості.

У процесі розвитку образ Я все більше ускладнюється структурно і змістовно, головним чином через збільшення кількості периферійних образів, котрі інтегруються як цілісне уявлення людини про саму себе; у такий спосіб формується більш гармонійний, глибокий та адекватний психодуховному світу особистості образ її власного Я. Виходячи з аналізу вивчених психологічних досліджень (С. В. Велієва, Т. В. Гуськова, М. Г. Єлагіна, М. І. Лісіна, Є. О. Смирнова, Р. К. Терещук та ін.) встановлено, що основними психологічними особливостями розвитку образу Я особистості є такі: гетерохронність, незворотність, нерівномірність, прогресивність, стійкість, ускладнення і покращення функціонування. Характерним є збереження старих властивостей при появі нового рівня функціонування образу Я.

Виходячи з принципу розвитку як одного із основних методологічних принципів психології, ми розглядали досліджувану проблему в рамках генетичного підходу, в якому розкривається генезис образу Я, а також вплив психологічних передумов його формування на специфіку прояву.

Стадією психічного розвитку, в межах якої закладається фундамент образу Я, є період репрезентації інтелекту. Саме означений проміжок є не тільки фазою „першого народження особистості” (О. М. Леонт'єв), а й фактичного оформлення „раннього образу Я” (М. І. Лісіна). Для більш чіткого розуміння сутності та окреслення меж періоду репрезентативного інтелекту, ми спиралась на концепцію інтелектуального розвитку Ж. Піаже, теорії ментальної репрезентації М. Айзенка, Б. Ф. Ломова, Дж. Гібсона, У. Найссера, К. Оутлі, А. Пайвіо, теорію розвитку образного мислення (І. С. Якиманська), теорію про роль і види образів в пізнавальних процесах (М. С. Шехтера) та теорію про зв'язок образно-символічного мислення з розвитком ціннісно-сміслових уявлень особистості (О. М. Гусєва, Л. Т. Потаніна).

Виходячи з проаналізованих досліджень, можемо більш чітко визначити, що період репрезентативного інтелекту характеризується загальною здатністю до пізнання та перетворення дійсності за допомогою образів (репрезентантів), яка визначає успішність діяльності та адаптації до

нових життєвих ситуацій. Такі психічні репрезентанти утворюють підструктуру Я і є частиною його змісту. Характерними ознаками репрезентативного інтелекту є: вміння працювати з образами, подумки їх перетворювати, планувати дії; вирішення розумових задач в уявленні; розвиток міркувань, допитливості; перехід від застосування вже відпрацьованих способів розв'язання задач до нових більш складних; складаються передумови самостійності, гнучкості, оригінальності мислення, допитливості. Даний період охоплює віковий проміжок від 3 до 6 років, його основною характеристикою є мислення за допомогою уявлення та образів.

У другому розділі „**Вивчення особливостей розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості**” представлено модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту, викладено загальну стратегію дослідження, описано етапи та процедуру, обґрунтовано вибір методик, охарактеризовано групи обстежуваних, обґрунтовано методики дослідження та здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження.

Відповідно до мети і предмета дослідження створено авторську модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості, який здійснюється через пізнання навколишньої дійсності, котре відбувається переважно в образній формі за допомогою уяви, а механізмами розширення і поглиблення образу Я є інтелектуальні дії асиміляції (засвоєння певного матеріалу вже існуючими когнітивними схемами) та акомодатії (пристосування когнітивних схем до ситуації, що вимагає певних форм активності). Структура образу Я особистості у період репрезентації подана у вигляді чотирьохкомпонентного утворення, до складу якого входять соціально-перцептивний, когнітивний, поведінковий та емоційно-оціночний аспекти.

Соціально-перцептивний містить уявлення про ступінь співмірності образу Я з думками інших про себе. Відображає особливості відносин у системі „Я–інший” на основі сприйняття очікуваного ставлення навколишніх, задіяний у розшифровці та інтерпретації соціальних сигналів. Когнітивний аспект охоплює уявлення особи про саму себе. Використовується під час упорядкування та спрямування процесу переробки інформації. Емоційно-оціночний презентований загальною самооцінкою і самоставленням, сутнісно являє собою почуття самоповаги та відчуття власної цінності. Призначений для оцінки себе, ефективності стратегій і вибору можливих реакцій. Поведінковий аспект формується під дією трьох попередніх компонентів, складається із вчинкових дій і виявляється в успішності, рівні домагань, особистісній тривожності, соціальній спрямованості. Функціонально задіяний у генерації стратегій вирішення проблемних ситуацій, прогностичному перетворенні, апробації схем виконання, координації поведінки, здійсненні вибору.

Постійно відкриваючи невідоме й примножуючи ментальний досвід та знання, в особистості утворюється певний аномальний цілісний образ світу. У процесі такої взаємодії із соціумом, навколишнім середовищем особистість

відкриває і себе, оновлює уявлення про себе, свої здібності, властивості, характеристики.

Методологічною основою дослідження особливостей розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту постала аналітико-синтетична логіка, яка знайшла реалізацію у: а) вивченні образу Я як психічного цілого, зумовленого результатом взаємодії його аспектів та як єдності індивідуального, особистісного та суб'єктного; б) врахуванні одночасної диференційованості та неподільності, цілісності і єдності образу Я у період репрезентації інтелекту.

Відповідно до представленої моделі було здійснено емпіричне дослідження особливостей розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості. В межах дослідження соціально-перцептивного аспекту образу Я з'ясовані наступні особливості його розвитку: виражений низький показник соціальної зацікавленості властивий 15% обстежуваних, які не захоплені процесом розгортання взаємостосунків із значимими іншими людьми і не відчують себе самодостатньою одиницею соціальної дії; третина (34,56%) учасників дослідження виявляють середній та низький рівень сприйняття ставлення навколишніх, тобто воно характеризується як амбівалентне або негативне відносно себе; серед обстежуваних 20% мають низький рівень ідентифікації з навколишніми і відсторонені від колективу.

У діапазоні когнітивного аспекту образу Я було з'ясовано, що 12,5% дітей виявляють незалежне Я і внутрішнє відсторонення від навколишніх; у 27,5% обстежуваних високий рівень центрування Я на собі самому, тобто вони нездатні чи не вміють встати на позицію інших та сприймають свою точку зору як єдину існуючу; більшість досліджуваних (96,25%) мають середній та низький рівень складності Я-концепції; структурності і диференційованості її компонентів у єдності та взаємодоповненні.

У форматі емоційно-оціночного аспекту образу Я виявлено такі особливості: для 37,5% учасників експерименту характерними є об'єктивні судження; достатньо високий відсоток обстежуваних (12,5%) мають низький рівень самооцінки, тобто цінність, значимість, якими ці особи наділяють себе, є незначною; низький рівень стійкості соціального Я у соціальному положенні стосовно інших є характерним для 38,75% дітей.

У рамках поведінкового аспекту образу Я з'ясовані наступні особливості його розвитку: 8,75% дітей відзначаються високим рівнем почуття незахищеності, тобто відчують недостатність захисних сил, на які можна покластися; високий та середній рівень схильності до переживання тривоги властивий 23,75% обстежуваних; 20,25% учасників дослідження мають високий та середній рівень вияву ворожих намірів щодо себе та навколишніх; для 15% досліджуваних характерним є середній та високий рівень конфліктності, тобто в умовах протистояння мотивів, прагнень, інтересів, поглядів цих осіб з іншими їх поведінка характеризується протиборством; високий і середній ступінь прояву труднощів у сфері комунікації виявляють 17,5% обстежуваних – такі особи виявляють неприйняття іншої людини, відсутність інтересу до неї, замкнутість,

внутрішню скутість, нестриманість, негнучкість рольової поведінки, невміння точно й зрозуміло висловити свої думки, труднощі у поясненні, невміння вести обговорення.

Розглянувши первинні результати дослідження, отримано загальне уявлення про особливості розвитку образу Я і змістовне наповнення його структурних аспектів та особливості розвитку інтелектуальної сфери особистості у період репрезентації. З метою одержання комплексного уявлення про структуру образу Я обстежуваних була застосована процедура багатомірного статистичного аналізу структури взаємозв'язків між змінними – метод категоріального аналізу головних компонентів.

В результаті були визначені основні виміри концептуальної моделі образу Я у період репрезентації інтелекту: „сила образу Я” – здатність образу Я відбивати стенічні сторони особистості, спроможність чи неспроможність протистояти соціальному впливу, долати конформізм, завдяки цьому психологічне функціонування особистості відбувається ефективніше, що допомагає їй справлятися з виникаючими труднощами, протистояти різноманітним негативним впливам (як зовнішнім, так й інтрапсихічним); „спрямованість образу Я” – характеризує ступінь, у якому уявлення про своє Я особистості формується і співвідноситься із внутрішнім або зовнішнім світом; „агресивність” – відбиває насиченість образу Я агресивними тенденціями, прагненням завдати шкоди навколишнім, мотивує виникнення намірів з емоційно-особистісним негативним неприязним ставленням до інших суб'єктів або об'єктів; „зрілість образу Я” – психологічний зміст даного параметру являє собою найбільш адаптивний аспект образу Я особистості - сполучення високодиференційованої Я-концепції, і відчуття власної унікальності з об'єктивним самосприйняттям.

За результатами даної процедури були сформовані чотири додаткові показники, що являють собою сукупність компонентних оцінок, привласнених кожному обстежуваному за всіма чотирьма вимірами. Обстежувані, будучи одночасно присутніми в чотирьох кластерах („висока інтенсивність взаємин у системі Я–Інші”, „прагнення до Ми”, „високий рівень об'єктивної самооцінки”, „поведінковий конгруентний образ Я”) становили ядро досліджуваної вибірки, об'єктивуючи індивідуальні характерні риси образу Я особистості у період репрезентації інтелекту.

Виявлення особливостей образу Я в різних групах обстежуваних уможливила процедура кластерного аналізу. Обстежувані, які входять до першого кластеру, більшою мірою довіряли собі і навколишнім, почували себе комфортніше, проявляли меншу тривожність і агресивність, мали більшу схильність до підвищеного фону настрою. Вони значимо частіше мали високий рівень самооцінки, позитивніше оцінювали сприйняття себе близькими людьми, активніше протидіяли соціальному впливу, при цьому інтенсивніше включаючись у соціальну взаємодію. Також їх Я характеризувалося більшою у порівнянні з дітьми, які були віднесені до другого кластера, незалежністю і структурною складністю та диференційованістю. Проте виділені за допомогою даної процедури групи

були однорідні за такими параметрами образу Я, як „об'єктивність суджень”, „ступінь індивідуалізації”, „стан ідентифікації”, „ступінь егоцентричності”. Таким чином, перший кластер склали досліджувані із відчуттям більшої цінності й сили свого Я, тоді як обстежувані з другого кластеру відрізнялися протилежними тенденціями.

У двокроковий кластерний аналіз увійшли всі показники, спрямовані на вивчення аспектів образу Я. Вірогідність розходжень при аналізі когнітивних структур образу Я була виявлена за всіма показниками: стан ідентифікації ($v=0,654$), психологічна дистанція ($v=0,912$), ступінь егоцентричності ($v=0,408$), складність Я-концепції ($v=0,503$) при $p<0,05$. Вірогідність розходжень при аналізі соціально-перцептивних аспектів образу Я обґрунтована за такими показниками: самооцінка ($v=0,92$) ставлення інших ($v=0,984$), соціальна зацікавленість ($v=0,254$) при $p<0,05$; за параметрами „ступінь індивідуалізації” і „стан ідентифікації” дані кластери значимо не диференціювалися. Вірогідність розходжень між кластерами, виділеними при аналізі емоційно-оціночних структурних утворень образу Я визначена за показниками: об'єктивність суджень ($v=0,352$), особливості самооцінки ($v=0,905$), стійкість соціального Я ($v=0,437$), недовіра до себе ($Z=-8,788$), почуття неповноцінності ($Z=-6,613$), при $p<0,05$. І, нарешті, вірогідність розходжень при аналізі поведінкових актів образу Я виявлялася за показниками: незахищеність ($Z=-6,786$), тривожність ($Z=-8,282$), ворожість ($Z=-7,258$), конфліктність ($Z=-7,844$), труднощі спілкування ($Z=-8,135$), депресивність ($Z=-8,987$), ($p<0,05$). Найбільш близькими підходами до класифікації обстежуваних є ті, які засновані на соціально-перцептивних і когнітивних аспектах образу Я. Це пов'язано з тим, що інтенсивність взаємин у системі „Я–інші” на підставі сприйняття очікуваного ставлення навколишніх до особистості залежить від уявлень особистості про себе.

У період репрезентації інтелекту представниці жіночої статі сильніше прагнуть стати частиною групи і при цьому краще протистоять соціальному впливу. Навпаки, представники чоловічої статі активніше переживають несхожість на інших людей, а їхній образ Я характеризується меншою структурованістю. Також дівчатка є більш резистентними, аніж хлопчики, до зовнішніх та інтропсихічних негативних впливів.

Встановлено, що на більш пізніх етапах репрезентації інтелекту особистості образ Я все активніше починає акумулювати досвід конфліктних взаємодій і ворожого ставлення до всього навколишнього. Усе більше аспектів образу Я особистості стає змістом її рефлексії, а позитивний досвід більшою мірою сприяє зростанню її самооцінки, тоді як негативний стимулює становлення рефлексивності і тим самим сприяє більш об'єктивній оцінці нею свого образу Я.

Цілісні уявлення про себе, що становлять ядро образу Я, виявили в обстежуваних уже на початку ранньої стадії репрезентації інтелекту (55%); на пізній стадії цілісні уявлення про себе з'являються в них знову (у 61%), але вже як відображення значущих особливостей; наприкінці ранньої стадії з'являються знання про свої окремі риси (змінні інваріанти образу Я, що

утворюють його периферію) (17% обстежуваних), а з переходом на пізню стадію даний показник збільшується до 51%.

Аналіз залежності особливостей образу Я від інтелектуальних дій через образи засвідчив, що у обстежуваних із більш розвиненим образним мисленням та здатністю до оперування образами значимо менше виявлялися недовіра до себе, незахищеність, тривожність, почуття неповноцінності, ворожість, конфліктність, труднощі спілкування, депресивність ($p < 0,05$). Встановлено, що чим більше розвинене образне мислення, тим вище сприймається оцінка особистості її близькими і тим більше виражене її відчуття власної значимості ($p < 0,001$). Значимий вплив міри оволодіння інтелектуальними діями на окремі категорії залежних змінних спостерігається відносно показників „самооцінка”, „стан ідентифікації”, „об’єктивність суджень” ($p < 0,001$). Оцінки навантажень також були позитивними, що дозволяє висновувати, що а) образ Я особистості та її цінність і вагомість, важливість діяльності і оцінювання себе, власних якостей, почуттів, достоїнств, недоліків розширюється і поглиблюється під час асиміляції навколишнього середовища активністю пізнавальних почуттів під впливом інтелектуальних дій та образного мислення, б) із розвитком вміння вправлятися і оперувати образами особа більш об’єктивно характеризує свою поведінку, оцінює її, описує свою особистість в цілому.

Підтверджено припущення про те, що інтелектуальні особливості у період репрезентації впливають на розвиток різних аспектів образу Я особистості ($p < 0,001$). Водночас, у процесі вивчення особливостей розвитку образного мислення та уяви з’ясовано, що тільки 55% обстежуваних мають високий рівень здатності створювати образи і оперувати ними, інші з них (45%) відзначаються низьким та середнім рівнем розвитку цього типу мислення. Відтак, убачаємо потребу в проведенні розвивальної роботи як у напрямку гармонізації розвитку образу Я, так й активізації інтелектуальних дій особистості.

У третьому розділі „**Активізація розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості**” наведено загальну стратегію формувального експерименту, визначено завдання і принципи його проведення, містяться характеристики розвивальної програми, аналізуються отримані дані про результати впровадження програми.

Загальними принципами описуваної програми „Розвиток образу Я через інтелектуальні дії” стали: принцип орієнтації на „зону найближчого розвитку”, принцип творчої самодіяльності, принцип рефлексивного взаєморозвитку особистісного та інтелектуального аспектів.

Розроблена комплексна психорозвивальна програма „Розвиток образу Я через інтелектуальні дії” розрахована на 26 годин (52 заняття по 0,5 годин). Структурно побудована з двох блоків (по 26 занять в кожному). Кількість учасників в одній групі становила 8-9 осіб.

Мета програми: розвиток гармонійного образу Я і всіх його структурних аспектів – когнітивного, соціально-перцептивного, поведінкового, емоційно-оціночного через активізацію інтелектуальних дій.

Метою першого блоку є формування системи адекватних уявлень про себе та гармонійного образу Я. Другий блок спрямовано на активізацію інтелектуальних дій асиміляції та акомодатії, вміння оперувати образами (розуміти та передавати специфіку образу, вміння доволно актуалізувати образи, вміння використовувати в мисленні модельних образів, формування вміння грати в образно-рольові ігри, формування вміння створювати сюжет, бути постановником і виконавцем ролей). Заняття проводились двічі на тиждень.

Кожне заняття складалось з таких елементів: привітання, розминка, основний зміст (вправи), рефлексія (в малюнках), прощання. До опису кожного запропонованого заняття входять: мета, методичне забезпечення, опис головних моментів заняття, використана література. Композиційно заняття містили такі частини: актуалізація уявлення про ту чи іншу властивість, відчуття стану тієї чи іншої властивості, відображення його в творчості, емоційне переживання певних станів, вираження цього стану в поведінці.

Для реалізації поставлених завдань здійснювався вплив на емоційно-вольову (пізнання своїх емоційних станів, домінуючих почуттів, способів реагування в різних ситуаціях), когнітивну сферу (складання сукупності різнобічних знань про себе і навколишній світ), поведінкову (пізнання власних інтересів, цінностей, мотивів, що визначають діяльність і поведінку), соціально-перцептивну (усвідомлення особливостей взаємодії, стратегій спілкування, сприйняття себе іншими), що відповідають основним аспектам структури образу Я.

Заняття містили образно-рольові, сюжетні, режисерські, конструкторські ігри, ігри-драматизації, обігрування модельних та умовних ситуацій, розв'язання проблемних ситуацій, моделювання конструкцій.

У процесі побудови були максимально задіяні всі сфери життєдіяльності задля актуалізації уявлень особистості про себе з опорою на її досвід. Обстежуваним пропонувалося послідовно займати різні позиції, протилежні за змістом. Формувалися вміння давати характеристики об'єктам символічного характеру та моделювати позитивні і негативні ситуації з наступним знаходження виходу з них а також попередньо розпізнавати переживання, способи поведінки на прикладах різних героїв.

Для перевірки ефективності запропонованої розвивальної програми та з метою відстеження змін, що відбулися, був здійснений контрольний зріз, спрямований на визначення динаміки змін показників у обстежуваних за такими аспектами: емоційно-оціночним, когнітивним, поведінковим, соціально-перцептивним.

Ефективність експериментальної програми підтверджується результатами статистичної обробки даних контрольної та експериментальної груп на етапі контрольного зрізу.

Отримані дані вказують на збільшення здатності створювати образи та оперувати ними у процесі вирішення завдань, подумки перетворювати їх, будувати моделі, уточнювати та вдосконалювати схеми дій як вияв механізму

асиміляції, а також створювати нові оригінальні схеми відповідно до нових елементів навколишньої дійсності, уявляти кінцевий результат, планувати практичні дії. Збільшилась кількість незвичних і оригінальних сюжетів розповідей, деталізація та виразність образів.

У форматі емоційно-оціночного аспекту спостерігається така динаміка: піднявся рівень самооцінки ($\chi^2=7,043$ при $p<0,05$), обстежувані більшою мірою почали відчувати свою цінність і вагомість, власну значимість, ступінь задоволеності собою та прийняття себе; при цьому рівень об'єктивності суджень зростає відносно частки суб'єктивності ($\chi^2=6,038$ при $p<0,05$); зменшився показник почуття неповноцінності ($Z = -5,491$ при $p<0,001$) та недовіри до себе ($Z = -5,344$ при $p<0,001$).

У рамках поведінкового аспекту зменшився рівень тривожності ($Z = -5,467$ при $p<0,001$), незахищеності ($Z = -5,459$ при $p<0,001$), конфліктності ($Z = -5,268$ при $p<0,001$), ворожості ($Z = -5,334$ при $p<0,001$), невпевненості, збільшився рівень упевненості в собі, своїх діях, тобто з'явилося відчуття віри у власні можливості адекватні поставленим задачам ($Z = -5,469$ при $p<0,001$). Зміни відбулися в межах ядра (сталих інваріантів) і периферії (змінних інваріантів) образу Я: збільшилась частка цілісних уявлень про себе ($\chi^2=12,613$ при $p<0,001$), що відображають реальні значущі особливості обстежуваних і виконують пізнавальну функцію.

Зміни, що відбулись у межах когнітивного та соціально-перцептивного аспекту, представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Відмінності показників розвитку образу Я у досліджуваних експериментальної та контрольної груп до і після експерименту

Показники аспекту образу Я	Рівні сформованості	Експериментальна група				Критерій, значимість	Контрольна група				Критерій значимість
		до експ.		після експ.			до експ.		після експ.		
		n	%	n	%	χ^2	n	%	n	%	χ^2
Соціально-перцептивний аспект											
Самооцінка	низький	8	19,512	2	4,878	10,135 **	8	20,512	7	17,948	0,083
	середній	30	73,171	26	63,414		29	74,358	30	76,924	
	високий	3	7,317	13	31,708		2	5,128	2	5,128	
Сприйняття ставлення інших	низький	10	24,390	3	7,317	6,083 *	12	30,770	11	28,206	0,080
	середній	17	41,463	15	36,585		14	35,897	14	35,897	
	високий	14	34,146	23	56,098		13	33,333	14	35,897	
Ступінь індивідуалізації	низький	34	82,927	32	78,049	0,311	31	79,487	31	79,487	0,000
	високий	7	17,073	9	21,951		8	20,513	8	20,513	
Соціальна зацікавленість	низький	8	19,512	1	2,439	7,172 *	4	10,256	4	10,256	0,072
	середній	11	26,829	9	21,952		10	25,641	9	23,077	
	високий	22	53,659	31	75,609		25	64,103	26	66,666	
Стан ідентифікації	низький	10	24,390	3	7,317	6,079 *	6	15,385	5	12,821	0,134
	середній	21	51,220	20	48,780		22	56,410	22	56,410	
	високий	10	24,390	18	43,903		11	28,205	12	30,769	
Стійкість	низький	17	41,463	7	17,073	7,101	14	35,897	13	33,333	0,148

соціального Я	середній	20	48,781	24	58,536	*	21	53,846	21	53,846	
	високий	4	9,756	10	24,391		4	10,256	5	12,821	
Когнітивний аспект											
Складність Я- концепції	низький	13	31,707	3	7,317	10,135 **	11	28,205	9	23,077	0,418
	середній	26	63,415	30	73,171		26	66,667	27	69,231	
	високий	2	4,878	8	19,512		2	5,128	3	7,692	
Ступінь егоцентрич- ності	низький	7	17,073	12	29,268	6,797 *	5	12,821	5	12,821	0,000
	середній	23	56,098	22	53,659		23	58,974	23	58,974	
	високий	11	26,829	7	17,073		11	28,205	11	28,205	
Психологічна дистанція	низький	18	43,902	28	68,292	6,040 *	20	51,282	20	51,282	0,000
	середній	18	43,902	12	29,269		15	38,462	15	38,462	
	високий	5	12,196	1	2,439		4	10,256	4	10,256	

1) відмінність значуща при $p < 0,01$ – **; 2) відмінність значуща при $p < 0,05$ – *

Статистично значущі результати за всіма показниками, що отримані в експериментальній групі, засвідчують ефективність проведеної психорозвивальної роботи та дають змогу стверджувати, що в експериментальній групі, порівняно з контрольною, структурні аспекти образу Я розширилися, поглибилися, стали більш диференційованими, причому одночасно з активізацією інтелектуальних дій асиміляції, акомодатії та пробудженням творчого процесу.

ВИСНОВКИ

У роботі досліджена проблема впливу інтелектуальних дій особистості у період репрезентації інтелекту на розвиток образу Я. У дослідженні поглиблено та уточнено психологічні знання та уявлення про психологічний зміст, структуру та розвиток образу Я; встановлено особливості інтелектуального розвитку особистості у період репрезентації інтелекту; розроблено психологічну програму розвитку образу Я через активізацію інтелектуальних дій.

Отримані результати теоретико-емпіричного дослідження дозволяють зробити такі висновки:

1. Теоретико-методологічний аналіз проблеми розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості доводить її актуальність і значущість вивчення для забезпечення виховання творчої, самостійної, відповідальної у своїх рішеннях особистості, спроможної здійснювати свідомий вільний вибір. Стан психологічних досліджень із піднятої проблематики характеризується відсутністю цілісного бачення щодо механізмів становлення та трансформації образу Я особистості у період репрезентації інтелекту. Аналіз досліджень з поданої проблеми дозволив представити образ Я як динамічну більшою чи меншою мірою усвідомлену когнітивно-афективну систему уявлень особистості про себе, яка переживається як неповторна і на основі якої будується взаємодія з навколишніми.

Образ Я є надбанням особистості і розкривається як специфічний продукт діяльності і спілкування, постає одночасно передумовою і результатом соціальної взаємодії та діяльності та виконує специфічні функції в процесі освоєння навколишнього світу.

2. Період репрезентації інтелекту особистості є стадією фактичного оформлення образу Я, на якій пізнання навколишньої дійсності відбувається в образній формі, а основними механізмами становлення, розширення і поглиблення образу Я виступають інтелектуальні дії асиміляції (пристосування нової інформації до існуючих когнітивних схем) та акомодатії (модифікації наявних когнітивних схем). Образ Я є відображенням цих механізмів, що здійснюються за чуттєво-інтуїтивними і дискурсивно-логічними схемами. У період репрезентації інтелекту образ Я і розумові дії особистості розвиваються одночасно.

Серед основних психологічних особливостей розвитку образу Я під час репрезентації інтелекту особистості було визначено такі: гетерохронність, незворотність, нерівномірність, прогресивність, стійкість, ускладнення і покращення функціонування. Характерним є збереження старих властивостей при появі нового рівня функціонування образу Я.

3. Модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості містить такі аспекти: когнітивний, соціально-перцептивний, поведінковий, емоційно-оціночний, які впливають на освоєння навколишньої дійсності через інтелектуальні дії асиміляції та акомодатії. Крім цих компонентів до структури образу Я входять його ядро та периферія. Різне значення і ступінь взаємозв'язку між ними визначає особливості процесу розвитку образу Я. Взаємозв'язок між останнім та репрезентативним інтелектом особистості розкривається через динамічну смислову систему, яка охоплює єдність інтелектуальних структур із характеристиками самосвідомості особистості, а саме образом Я. Змістова сторона репрезентативного інтелекту відображає образний спосіб кодування та структурування інформації, операціональна ж містить інтелектуальні дії, втілені у відповідних когнітивних стратегіях розв'язання проблемних ситуацій.

4. Методологічними засадами вивчення особливостей розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту постали аналітико-синтетична логіка, принцип системності, структурно-функціональний підхід, згідно з якими образ Я розглядався як цілісність, сутність якого встановлюється через визначення диференційованих аспектів та їх відношення до функціонування цілого.

5. Аналізуючи структурні аспекти образу Я було виділено його основні виміри: „сила образу Я”, „спрямованість образу Я”, „агресивність”, „зрілість образу Я”. За результатами проведеного констатувального експерименту виділено чотири кластери: „висока інтенсивність взаємин у системі Я-Інші”, „прагнення до Ми”, „високий рівень об'єктивної самооцінки”, „поведінковий конгруентний образ Я”, що відображають

характерні особливості образу Я обстежуваних, які знаходяться на стадії репрезентації інтелекту і становили ядро обстежуваної вибірки.

В межах емпіричного дослідження встановлено, що для групи обстежуваних характерними є такі особливості аспектів образу Я – низький рівень ідентифікації з навколишнім та сприйняття ставлення інших, низький показник соціальної зацікавленості і стійкості соціального Я у соціальному положенні стосовно інших. Для учасників обстеження характерний високий рівень центрування Я на собі, при цьому низький рівень складності образу Я, структурності і диференційованості його аспектів, котрий свідчить про його спрощеність, не сформованість, уразливість, що у цілому відображає особливості когнітивного аспекту образу Я. Діагностика емоційно-оціночного аспекту цього образу вказує на наявність низької самооцінки у поєднанні з переважанням об'єктивних суджень. У форматі поведінкового аспекту образу Я виявлено високий рівень схильності до переживання тривожності та середній рівень вияву ворожих намірів і конфліктності.

6. На основі узагальнених даних про аспекти образу Я та розвитку інтелектуальних дій було апробовано та експериментально підтверджено ефективність застосування активних методів розвивальної програми. Динаміка показників досліджуваних експериментальної й контрольної груп показує суттєвий вплив такої роботи на розширення і поглиблення образу Я в межах обох блоків, спрямованих на формування системи адекватних уявлень про себе та гармонійного образу Я, активізацію інтелектуальних дій, вміння працювати із образами. Ефективність запропонованої методики статистично підтверджена.

7. Виходячи з достовірності відмінностей між показниками експериментальної та контрольної груп за досліджуваними параметрами інтелектуальних дій через образи, встановлено, що обстежувані більшою мірою уточнювали та вдосконалювали схеми дій, застосовували оригінальні схеми, що характеризувалися більшою складністю, збільшилась здатність до створення та оперування образами, їх деталізація та виразність.

Активізація інтелектуальних дій через образи породжує в образі Я наступні зміни: а) когнітивні: збільшилась диференційованість уявлень про себе та складність концептуального Я; б) емоційно-оціночні: піднявся рівень самооцінки; досліджувані більшою мірою почали відчувати свою цінність і вагомість, власну значимість, при цьому рівень об'єктивності суджень зростає відносно частки суб'єктивності; в) соціально-перцептивні: виявляється підвищення силового потенціалу Я у соціальному положенні стосовно інших, сприймання ставлення інших відзначається більшою позитивністю; г) поведінкові: зменшився рівень тривожності, незахищеності, невпевненості, при цьому збільшився рівень впевненості в собі, своїх діях. Структури образу Я набувають властивостей спрямованості і вибіркості при трансформації образів навколишньої дійсності.

Доведено, що з активізацією інтелектуальних дій асиміляції та акомодатії образ Я особистості стає більш гармонійним. Системний вплив на структури образу, на інтелектуальні дії, забезпечує не лише успішну

асиміляцію, акомодацию особистості до ситуації, але й пробуджує творчий процес, пов'язаний з перебудовою ситуації.

8. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів генезису уявлень про себе та їх взаємозв'язку з інтелектуальними особливостями особистості. Запропонована модель розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості і представлена психорозвивальна програма дають підстави для наукових розвідок у межах піднятої проблематики. Так, перспектива подальших науково-психологічних досліджень полягає у розробці цілісної психологічно обґрунтованої концепції розвитку механізмів акомодатії та асиміляції, які визначають позитивну динаміку розвитку образу Я та у створенні продуктивних психологічних засобів їх активізації.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Шиколенко Т. І. Особливості генези образу „Я” у період репрезентації інтелекту людини / Т. І. Шиколенко // Наукові записки Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2007. – Вип. 35. – С. 36-45.
2. Шиколенко Т. І. Розвиток образу „Я” під час репрезентації інтелекту як підґрунтя формування духовності особистості: гендерний аспект / Т. І. Шиколенко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2008. – Т. X, ч. 4. – С. 659-663.
3. Шиколенко Т. І. Спілкування як основа розвитку образу „Я” у дошкільний період / Т. І. Шиколенко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2009. – Т. XI. – Вип. 3. – С. 486-494.
4. Шиколенко Т. І. Моральність у становленні та розвитку образу „Я” особистості / Т. І. Шиколенко // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2009. – Т. X. – Вип. 4. – С. 482-490.
5. Щербак Т. І. Особливості розширення та поглиблення структурних компонентів образу „Я” у період репрезентації інтелекту особистості / Т. І. Щербак // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – 2010. – Т. XII. – Вип. 4. – С. 445-455.
6. Щербак Т. І. Активізація розвитку образу «Я» через інтелектуальні дії / Т. І. Щербак // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2012. – Т. X – Вип. 23. – С. 786-798.
7. Шиколенко Т. І. Формування позитивного образу „Я” як передумова творчої самореалізації / Т. І. Шиколенко : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [«Трансформація особистості в умовах соціально-політичних та економічних змін»], (Чернівці, 17-18 травня 2007 р.) / МОН України, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 438-443.

8. Шиколенко Т. І. Вплив сім'ї на становлення образу „Я” у дітей / Т. І. Шиколенко : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [„Актуальні проблеми практичної психології”], (Херсон, 19—20 квітня 2007 р.) / МОН України, ХДУ. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2007. – С. 236-239.
9. Шиколенко Т. І. Дослідження особливостей розвитку образу „Я” під час репрезентації інтелекту / Т. І. Шиколенко : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції [„Психологічна безпека та адаптація особистості”], (Дніпропетровськ, 7—8 листопада 2007 р.) / МОН України, Дніпропетровський гуманітарний університет. – Дніпропетровськ : ПП Друкарня „БДЖОЛА”, 2007. – С. 120-128.
10. Шиколенко Т. І. Особливості психологічної діагностики генези образу „Я” у період репрезентації інтелекту людини / Т. І. Шиколенко : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [„Актуальні проблеми практичної психології”], (Херсон, 17—18 квітня 2008 р.) / МОН України, ХДУ. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2008. – Ч. I. – С. 441-444.
11. Шиколенко Т. І. Психологічний супровід розвитку особистості та її образу „Я” в дошкільному та молодшому шкільному віці / Т. І. Шиколенко // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : [зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету]. – Рівне: РДГУ, 2008. – Вип. 41. – С. 208-210.
12. Шиколенко Т. І. Діяльність як основа розвитку образу „Я” у дошкільний період / Т. І. Шиколенко : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [„Актуальні проблеми практичної психології”], (Херсон, 23—24 квітня. 2009 р.) / МОН України, ХДУ. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2009. – Ч. II. – С. 667-673.
13. Шиколенко Т. І. Вивчення розвитку образу „Я” у період репрезентації інтелекту особистості / Т. І. Шиколенко : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [„Актуальні проблеми практичної психології”], (Херсон, 22—23 квітня 2010 р.) / МОН України, ХДУ. – Херсон : ПП Вишемирський В. С., 2010. – Ч. I. – С. 473-477.

АНОТАЦІЇ

Щербак Т. І. Розвиток образу Я у період репрезентації інтелекту особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації досліджено проблему розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту особистості. Робота містить теоретичне обґрунтування, методологічні, методичні засади та результати емпіричного дослідження з даної проблематики.

Образ Я розглянуто як складну, динамічну, структуровану та цілісну систему уявлень особистості про себе, на основі якої вона умістовлює й організовує свою діяльність та стосунки з навколишнім світом, діє як

установка стосовно себе Виявлено психологічні особливості розвитку образу Я у період репрезентації інтелекту та розкрито особливості інтелектуальних дій.

З'ясовано аспекти, критерії та показники розвитку образу Я особистості, виявлено рівні їх сформованості. За допомогою емпіричного дослідження встановлено взаємозв'язок між особливостями розвитку образу Я та інтелектуальними діями особистості у період репрезентативного інтелекту.

Розроблено та апробовано розвивальну програму, спрямовану на оптимізацію та гармонізацію розвитку образу Я особистості у період репрезентативного інтелекту через активізацію інтелектуальних дій через образи. Наведено результати експериментального впровадження програми.

Ключові слова: образ Я, репрезентація інтелекту, активізація інтелектуальних дій, асиміляція, акомодация, чуттєво-інтуїтивне відображення дійсності, образи, образне мислення.

Щербак Т. И. Развитие образа Я в период репрезентации интеллекта личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Государственное учреждение «Пивденноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

Диссертация посвящена проблеме теоретико-экспериментального изучения особенностей развития образа Я в период репрезентации интеллекта личности.

В результате анализа психологической литературы было установлено и структурировано научные подходы к изучению особенностей развития образа Я в период репрезентации интеллекта личности и особенности ее интеллектуального развития на стадии репрезентации. Выделено структурные аспекты образа Я и проведено интегральное изучение в контексте их взаиморазвития с интеллектуальными действиями.

В результате исследования выяснено, что образ Я представляет собой сложную, динамичную, структурированную и целостную систему представлений личности о себе, на основе которой она организует свою деятельность и отношения с окружающим миром, действует как установка по отношению к себе.

Период репрезентативного интеллекта рассматривается как период наиболее интенсивного психического развития личности, в котором закладывается фундамент самосознания и который является периодом фактического оформления раннего образа Я. В период репрезентативного интеллекта расширение и углубление образа Я происходит благодаря интенсивному интеллектуальному и личностному развитию.

Представлена модель развития образа Я в период репрезентации интеллекта, которая включает следующие аспекты: социально-перцептивный - раскрывается через показатели, которые определяют степень расхождения с

образом Я в представлении других; когнитивный аспект, критерием развития которого является дифференцированность представлений о себе и идентификация с социальной средой; эмоционально-ценностный - представлен общей самооценкой и общим самоотношением; поведенческий аспект. Взаимосвязь между образом Я и репрезентативным интеллектом личности раскрывается через динамическую смысловую системы, охватывающую единство интеллектуальных структур с характеристиками самосознания личности. Содержательная сторона репрезентативного интеллекта отражает образный способ кодирования и структурирования информации, операциональная же содержит интеллектуальные действия, воплощенные в соответствующих когнитивных стратегиях решения проблемных ситуаций. Благодаря интеллектуальным действиям ассимиляции, аккомодации происходит расширение, уточнение, конкретизация образа Я.

В ходе эмпирического исследования выявлены особенности содержательного состава образа Я; выделены основные кластеры, репрезентирующие характерные черты образа Я личности в период репрезентации интеллекта; определены особенности и условия формирования гармоничного образа Я. С учетом результатов исследования была разработана развивающая программа „Развитие образа Я через интеллектуальные действия”, апробация которой показала ее эффективность.

Установлено, что активизация интеллектуальных действий через образы создает в образе Я следующие изменения: увеличение дифференцированности представлений о себе и сложности концептуального Я; повышение уровня самооценки, увеличение меры ощущения своей ценности и значимости, повышение объективного уровня суждений о себе; увеличение силового потенциала Я, восприятие отношения других становится более позитивным; уменьшается уровень тревожности, незащищенности, неуверенности. Приведены результаты экспериментального внедрения предложенной программы.

Ключевые слова: образ Я, репрезентация интеллекта, активизация интеллектуальных действий, ассимиляция, аккомодация, чувственно-интуитивное отображение действительности, образы, образное мышление.

Shcherbak T. I. Self-image Development During the Representation of Intelligence. – Manuscript.

Thesis in search of scientific Degree for candidate in speciality 19.00.01 – General psychology, history of psychology. – State educational establishment «South-ukrainian national pedagogical university after K. D. Ushynsky», Odessa, 2013.

The thesis is devoted to the problem of self-image development during the representation of intelligence. The work has theoretical substantiation, methodology and empirical research results.

The self- image is considered as a complex, dynamic, structured and coherent system of ideas about identity itself, on which she organize activities and

relationships with the environment, acting as a unit about yourself. There are psychological features of the self-image during the representation of intelligence and intellectual peculiarities of Action Images. The components, criteria and data of personality self-image development are given, the levels of their development are founded.

Using empirical research the relationship of features of the self-image and intelligent action on the stage of a representative individual intelligence. Multipart developmental program was developed and tested able to help in optimization of development balanced self-image of a person who is on the period of representative intellect through activation of intelligent actions by way of images. The results of the pilot program implementation are given.

Key words: self-image, representation of intelligence, activation of an intellectual actions, assimilation, accommodation, sensuously-intuitive reflection of reality, images, image thinking.